

HAUSNER GÁBOR: Márs könyvet olvas.**Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom**

Budapest, Argumentum, [2013] (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára), 219 l.

Van-e hadtudományi irodalom a 17. századi Magyarországon és Erdélyben? Ha igen, akkor milyen szövegekben lelhető fel? Kifejezetten katonai jellegű értekezés nagyon kevés van. Mit tekintettek hadtudománynak a kortársak, és mit tekintünk annak ma mi? Milyen volt a magyar és a nyugat-európai hadtudományi gondolkodás viszonya a 17. században? Ebben a kontextusban hol helyezhető el Zrínyi Miklós hadtudományi műveltsége és harctéri/hadvezéri tevékenysége? Ilyen és ehhez hasonló kérdések megfogalmazására és megválaszolására vállalkozik legújabb monográfiájában a már eddig is jól ismert „Magyar Márs”-kutató, Hausner Gábor. Zrínyi Miklós hadtudományi elképzeléseit rejtő prózai munkáit már eddig is sokan és sokféleképpen értelmezték. Arra azonban még senki sem vállalkozott, hogy ezeket a szövegeket (főleg a *Tábori kis tractáról*, az *Áfiumról* és a *Vitéz hadnagyról* van szó) a korabeli európai katonai irodalom felől értelmezze újra. Banálisán hangzik ugyan, de igaz, hogy egy-egy szöveg jelentése nagy mértékben függ attól, hogy milyen kontextusban értelmezik, azaz más-más szövegkörnyezeten felől olvasva más-más jelentése lesz egy adott műnek. Ma divat a kontextuális olvasás (habár szerintem mindig minden olvasás kontextuális volt és az is lesz). Hausner Gábor azonban nem a divatnak hódolva vállalkozott arra, hogy a korabeli európai hadtudományi irodalom felől olvassa újra Zrínyi szövegeit. És még csak azért sem, hogy (amint az egyes szerzők

műveiben felsejlik) a saját kontextuális interpretációját a más típusú olvasási módokhoz vagy a más kontextusok felől közelítő értelmezésekhez viszonyítva értékesebbnek és autentikusabbnak állítsa be, hanem egyszerűen azért, mert ezt a kontextualizálást eddig Zrínyi szövegeivel még senki sem végezte el. Így például a magyar hadtörténetírás és Zrínyi-kutatás emblematikus figurája, Perjés Géza Zrínyi hadtudományi műveit értelmezve csupán egyetlen kontextusképző szerzőt volt hajlandó figyelembe venni: Montecuccolit. „Perjés majdnem egy évszázad, a harmincéves háborútól a XVIII. század elejéig tartó periódus gazdag katonai irodalmát toltta félre, mivel Montecuccolin kívül – mint írta – egyetlen, »a hadtudomány egész anyagát rendszerezni akaró könyvvel sem találkozunk«” – idézi Hausner Gábor (10). Az értelmezési keret megválasztása azért fontos, mert az határozza meg, hogy mely művek lesznek értékesek, és melyek nem. Ez az oka annak, hogy a Perjés-féle értelmezési modellben a torzóban maradt, mindössze 400 sornyi hadiszabályzat, a *Tábori kis tracta* a képzeletbeli érték-skálán egy szintre került az *Áfiummal*, a sokkal komplexebb, egyszerre katonai és politikai jellegű *Vitéz hadnagyot* pedig egyenesen meg is előzte. Fel is rötta Makkai László a Perjés Zrínyi-monográfiájáról írt recenziójában a szerzőnek, hogy hiába ismeri mindenkinél jobban Zrínyit, a katonát, Zrínyiről, a politikusról nem sokat tud (Századok, 100[1966], 1313). Persze Makkai értékelése is arra az illúzióra

épült, hogy létezik egyfajta tökéletes totalitás, amelyre törekedni kell az értelmezés során. Jobban járunk azonban, ha elfogadjuk, hogy minden értelmezés csak részleges lehet, és amely szöveg az egyik kontextusban értékes, az a másikban már kevésbé az. Egy gyakorló hadvezér számára fontosabb lehet az, hogy miként lehet kigazdálkodni egy 24 000 fős hadsereg éves gabona- és takarmányszükségletét (*Tábori kis tracta*), mint az, hogy a szerencse forgandó voltáról szóló teológiai és filozófiai eszme-futtatásokon elmélkedjen. Ez persze fordítva is igaz: nem nagyon hiszem, hogy irodalmáraink sűrűn felütnék a *Tábori kis tractát*, melyet Négyesy László a tervezett Zrínyi-prózakiadásába fel sem vett. Hausner Gábor könyvének egyik legnagyobb érdeme azonban az, hogy a két különböző (hadtudományi és irodalmi) kontextus alapján létrejövő értelmezések között nem állít fel értékbeli hierarchiát. Nem azt firtatja, hogy értékesebb-e az egyik vagy a másik olvasat, hanem azt, hogy miért és hogyan más a két különböző értelmezés. Más szavakkal: nem azt kérdezi, hogy vajon a *Tábori kis tracta* értékesebb-e önmagában, mint a *Vitéz hadnagy*, hanem azt, hogy miért tartja Perjés értékesebbnek a *Tábori kis tractát* a *Vitéz hadnagnál*. Éppen ezért a könyv izgalmas és érdekes bevezetésében a szerző a legnagyobb tisztelet hangján szól a mesterről, Perjésről, de úgy, hogy közben jelzi is a Perjés-féle gondolkodás korlátait, valamint a Zrínyiről és általában a hadtudományi irodalomról szóló diskurzus feltételeinek a változásait, melyek új következtetések megfogalmazását teszik lehetővé. Ezek a kérdések egyébként annak idején a Bene–Perjés vitában csúcsonodtak ki. (BENE Sándor, *A hír és a közvélemény koncepciójának formálódása Zrínyi Miklós*

műveiben, ItK, 100[1996], 369–394; PERJÉS Géza, *Az interdiszciplinaritás védelmében: Vita Bene Sándorral*, Hadtörténelmi Közlemények, 110[1997], 797–813.) Hausner Gábor megpróbál ezen a téren egyfajta közvetítőként fellépni, és úgy vélem, könyve valóban egy újabb állomás lehet a hadtörténészek és az irodalmárok Zrínyiről folytatott párbeszédében/vitájában.

Az új értelmezői kontextus felvázolásához mindenekelőtt a 17. századi európai és magyarországi hadtudományi irodalom áttekintése volt az első lépés. A legnagyobb probléma abból adódik, hogy ebben a korban még nem beszélhetünk önálló hadtudományról, ezért minden olyan szöveget át kellett tekinteni a szerzőnek, melyben a háborúról és a hadakozásról esik szó. E művek feltérképezése és különböző kiadásainak azonosítása nem volt könnyű feladat a sokszor teljesen más sugalló címmel megjelenő gyűjteményes kötetekben. A jövő kutatógenerációi nem lehetnek eléggé hálásak Hausner Gábornak azért, hogy a 16–17. századi európai és magyarországi hadtudományi művek osztályozásával és rövid ismertetésével sok idő- és idegőrlő munkától kímélte meg őket. Hausner Gábor kutatásainak eredményeképpen világosan kitűnik, hogy a hadügyi forradalom nemcsak a harctereken, hanem a hadtudományi irodalomban is végbement. A 16. században a hadtudományi munkák jórészt az antik szerzők (Caesar, Livius, Tacitus, Vegetius, Polübiosz stb.) újrakiadásai és kommentárjai voltak. Ezekben inkább elvont erkölcsi, politikai és filozófiai problémákról lehetett olvasni, semmint konkrét haditechnikai módszerekről. Hasonlóan a korszak politikaelméleti, jogi és morálfilozófiai sztárszerzőihez (Machiavelli, Grotius, Lipsius), az említett antik szerzők újrakiadói sem hivatásos ka-

tonák voltak, hanem jobbára olyan egyházi és világi értelmiségiek, akik soha sem fogtak a kezükbe fegyvert, és „valósággal soha ellenséget, soha tábornot” (Lipsius–Laskai) sem láttak. Ennek ellenére műveik a 17–18. századi hadtudomány számára megkerülhetetlen szövegekké váltak. Mai humanitas-ellenes korunkban már-már megható az a tisztelet és tekintély, melyet ezek a „bölcsesek” élveztek a hadtudomány terén is. Lipsius a *Politica* ötödik könyvében egyenesen azt fejtegette, hogy „a poéták és a historikusok tanítói a hadakozásnak” (22). Ezt a művelt humanista hagyományt nem megtagadva, hanem teljes mértékben integrálva jelentek meg a 17. században azok a nagy katonai gondolkodók, akik nemcsak iskolázott eruditusok, hanem harctereket megjárt, tapasztalt katonák és híres hadvezérek is voltak: Nassaui János, Giorgio Basta, Wilhelm Dilich, Raimondo Montecuccoli, vagy később Luigi Ferdinando Marsili. Munkásságuk a magyar hadtudomány és hadtörténetírás számára megkerülhetetlen már csak azért is, mert jó néhányan közülük tapasztalataik nagy részét a magyarországi és erdélyi hadszíntereken forgolódva szerezték meg (pl. Basta, Montecuccoli, Marsili). Zrínyi különös jelentősége ez utóbbi szerzőkhöz viszonyítva ragadható meg igazán, főleg abban a tekintetben, hogy a horvát bán Montecuccolihoz vagy Marsilihoz hasonlóan egyszerre volt katona és művelt humanista is. Hausner Gábor meggyőzően érvel amellett, hogy Zrínyi hadtudományi gondolkodása és műveltsége teljes mértékben szinkronban volt a korszak nagy európai hadtudományi irányzataival. Ezt főleg a Zrínyi könyvtárában meglévő, és a tulajdonos által biztosan olvasott és felhasznált könyvanyag elemzése révén sikerül kimutatnia Hausner Gábornak.

De még mielőtt rátérne erre a szerző, egy nagyon érdekes fejezetet iktat közbe arról, hogy hol is érdemes keresni a 17. századi magyar katonai gondolkodást. Különös ellentmondásra világít rá Hausner, amikor azt írja, hogy „a kora újkori magyarországi hadtudományi irodalomból szinte teljeséggel hiányoznak a tisztán elméleti, a háború általános kérdéseivel, illetve a konkrét hadszervezéssel foglalkozó művek” (36). Még ami van, az is kéziratban maradt, ékes példa erre éppen Zrínyi munkássága. Ugyanakkor a háború a 17. századi Magyarországon és Erdélyben mindennapi tapasztalat: a Kárpát-medence két évszázados jövőjét meghatározó háborút (a török végleges kiűzése) is ekkor vívták. Ennek ellenére ne lett volna érdeklődés a magyar gondolkodók és katonák részéről a hadtudomány iránt? Ráadásul úgy, hogy, amint azt Czigány István is kimutatta, a „hadügyi forradalomnak nevezett fejlődési periódus [...] legfontosabb jellemzői a Királyi Magyarországon is megtalálhatók voltak.” Emellett Európa „élvonalbeli katonai szakemberei és hadiépítészei jöttek a Királyi Magyarországra, háborúk idején pedig korszerűen felszerelt és jól képzett zsoldosegységeket vetettek be az oszmánok ellen.” (CZIGÁNY István, *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700*, Bp., Balassi, 2004, 18 [A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára, 4].)

Nos, ilyen előzmények után nem melegség azt állítani, hogy a szakmunkák hiányának ellenére igenis volt hadtudományi gondolkodás a 17. századi Magyarországon, csak éppen azt kell tudni, hogy hol keressük azt. Hausner Gáboré az érdem, hogy feltérképezte azt az elsüllyedt földrészt, ahová a korszak magyar hadügyi

gondolkodása menekült. Tizenegy olyan műfajcsoportot említ, melyek mindegyikében olvashatunk a hadakozásról: egyetemi orációk és disputációk, prédikációk, török elleni orációk, morálfilozófiai művek, fejedelmi tükrök, államelméleti művek, projektumok (opíniók), politikai röpiratok, hadiszabályzatok (regulamentumok), haditechnikai és erődépítészeti művek és végül a hadakozás általános elméletével foglalkozó hadtudományi traktátusok. Mondanom sem kell: ahogy közeledünk a felsorolás végéhez, úgy csökken a magyar vonatkozású művek száma.

Az általános hadtudományi traktátusok körébe Hausner Gábor szerint mindössze a *Vitéz hadnagyot*, valamint II. Rákóczi Ferenc 1707-ben írt *A hadakozó ember tanító scholája* c. művét sorolhatjuk, mely La Valière *Pratique et maximes de la guerre* c. katonai kézikönyvének a részleges fordítása. A haditechnika és az erődépítészet terén már jobban állunk: Verancsics Faustus, Verancsics Antal unokaöccse a hadigépekről írt könyvet (*Machinae novae*), mely 1616-ban Velencében meg is jelent. Haller Gábor 107 folióra terjedő és 51 rajzot tartalmazó hadépítészeti szakmunkát írt, mely Zrínyi Ádám erődítéstani jegyzeteivel és Bethlen Miklós Freytag-fordításával együtt kéziratban maradt. A hadiszabályzatokból is maradt fenn néhány a 16–17. századból, melyeket már csak azért is érdemes volt megemlítenie a szerzőnek, mert ezek közé osztja be Zrínyi *Tábori kis tractáját* is. Emellett ezek arra is fényt vetnek, hogy a társadalmi fegyelmezésre való törekvés nemcsak az egyház és az állam szintjén, hanem a hadakozásban is érvényesült a 17. század folyamán.

A hadtudományi szakmunkák hiányáért a többi műfajcsoporthoz tartozó művekben fellelhető katonai jellegű gondolatok

kárpótolnak. Legfontosabbak természetesen a morálfilozófiai, valamint a politika- és államelméleti művek. Ezeknek egyik központi gondolatköre az igazságos háború kérdése. Szorosan összefüggenek velük a kor legnagyobb számban megjelent irodalmi szövegei, a prédikációk is, melyeket eddig még senki sem olvasott végig hadtudományi szempontból. Pedig a téma szinte magát kínálta fel, hiszen a hivatásos katonák után legkönnyebben a tábori prédikátorok szerezhettek harctéri tapasztalatokat. Az egyetemi disputációk azt jelzik, hogy a prédikátorok némelyike tudatosan készült a hadtudományi művelődésre. Olyan ismert egyházi értelmiségiek disputáltak hadtudományi témákból, mint Miskolczi Csulyak István (*Oratio de stratagematibus*, Heidelberg, 1606) vagy Geleji Katona István (*Disputatio politica de bello et pace*, Franeker, kiadva: 1653). A tábori lelkészek közül érdemes megemlíteni Magyar Istvánt (Nádasdy Ferenc udvari és tábori prédikátorát), Tolnai Mihályt, aki Wesselényi Pál kuruc hadában szolgált, és Nagyari Józsefet, aki Apafi seregében részt vett az 1683. évi bécsi ostromban. A táborokban elmondott prédikációk alapdilemmája általában a következő: hogyan lehet megmagyarázni, a „ne ölj” parancsa ellenében, hogy igenis lehet ölni. A protestánsok számára még külön problémát jelentett megmagyarázni azt is, hogy miként lehet a törökkel szövetkezve a keresztény vallásért fegyvert fogni. Emellett a háborúban a siker érdekében csupa erkölcstelen dolgot kellett művelni: ölni, színlelni, hazudni, cselet vetni stb. A prédikációk a pragmatizmus felé mozdulnak el: nem az a kérdés, hogy mi az önmagában lévő tiszta jó, hanem az, hogy mi a jó az adott közösségnek, az adott helyen és időben. Ami a háborúban jó az egyiknek, az a másiknak

szükségszerűen rossz lesz. Nem lehet úgy hadakozni, hogy a másiknak legyen jó. Igazi heroikus barokk retorikai küzdelem ez, ami révén azt kell megmagyarázni, hogy az a valami nem az a valami, hogy a rossz (pl. ölni), az valójában jó. Ne felejtsük el, ezzel vívódott hosszan Zrínyi is a *Vitéz hadnagyban* és részben a *Szigeti veszedelemben* is, ahol azt igyekezett elhiteni, hogy a vereség valójában győzelem. De ezt tette Balassi is *Katonaénekében*, melyben arról igyekezett meggyőzni az olvasót, hogy a keservekkel és szenvedésekkel teli katonaélet valójában szép. Ezekben a prédikációkban, eposzokban, versekben a katonáskodás, a hadakozás esztétikai kategóriává nemesedik. Az esztétikai élmény mellett még e művek legfontosabb hozadéka Hausner Gábor szerint az, hogy „számos, a végvári harcokban szerzett személyes tapasztalatot, katonai elvet fogalmaztak meg, s modellt adtak a katonai kérdések tárgyalásának módjára, nyelvére.” (58.) A prédikátorok egyébként még a *mathematica militaris* terén is úttörőnek számítottak ebben az időben Magyarországon. Példa erre a piarista szerzetes Mösch Lukács (szerzetesi nevén Lucas S. Edmundo), aki Pálffy gróf gyóntatójaként az 1686. évi budai ostromban is részt vett. Erődítéstani jegyzetei, melyekből Pálffy gróf gyerekeinek hadmérnöki ismereteket tanított, kéziratban maradtak. Aritmetikai tankönyve (*Arithmeticus practicus*, Nagyszombat, 1697) azonban nyomtatásban is megjelent. Ebben egész fejezeteket szentelt az erődépítészet kérdéskörének.

A következő fejezetben a szerző a hadtudományi művek magyarországi elterjedtségét vizsgálva szintén fontos eredményekre jut. Így például érdekes megfigyelés az, hogy miközben hiányoznak a 17. században az önálló magyar hadtudományi

szakmunkák, addig a Magyarországon beszerzett hadtudományi művek nagy része erődítéstani, ostromtechnikai, valamint tüzérségi-pirotechnikai szakkönyv. Olvasták és használták tehát a 17. században a magyarok a korabeli korszerű haditechnikai munkákat, csak éppen nem volt idejük lefordítani vagy eredeti műveket írni. Tegyük hozzá: e szaktudományos munkákat, mivel kevés példányban jelentek meg, nem volt könnyű beszerezni sem. Ennek az lehetett az oka, hogy ilyen jellegű munkák esetében nem ártott az óvatosság, hiszen egy ilyen könyv kinyomtatásával akár az ellenség is megszerezhetette és felhasználhatta a haditechnikai módszereket és fortélyokat. Nem kizárt, hogy Montecuccoli esetében is közrejátszott ez a fajta óvatosság abban, hogy életében hadtudományi művei közül egyet sem publikált.

A hadtudományi kiadványok tulajdonosi körét vizsgálva is világosan látszik a 17. század közepétől lejátszódó hadügyi fordulat. A 16. század végén és a 17. század elején Magyarországon még véletlenül sem a hadvezérek forgatták ezeket a könyveket, hanem a városi polgárok, értelmiségiek, kereskedők. Egyértelmű, hogy a polgárok számára a hadtudományi írások nem a gyakorlati hadvezetés, hanem a kulturális reprezentáció eszközei voltak. A 17. század derekára azonban már a fegyverforgató arisztokraták is felzártak a városi polgárok mellé. Ők már a csatatéren hasznosítható gyakorlati ismeretek megszerzése végett tanulmányozták ezeket a műveket. Közülük kétségkívül Zrínyi volt az egyik legfelkészültebb. Ezt már az a tény is ékesen jelzi, hogy a 134. Magyarországra bekerült hadtudományi mű csaknem felét Zrínyi Miklós egymaga birtokolta, a speciális (gyalogsági, lovasági valamint tüzérségi) területekkel fog-

lalkozó szakkönyveknek pedig csaknem 90%-át! Aki a 17. századi hadtudománnyal foglalkozik, nem kerülheti meg a Zrínyi-könyvtár ilyen jellegű könyveinek elemzését. Hausner Gábor, aki már a ma Zágrábban található Bibliotheca Zrinyiana feltárásában is részt vett, eleve predesztinálva volt arra, hogy Zrínyi hadtudományi műveltségét megrajzolja. A szerző elemzései és következtetései szinte csábítanak arra, hogy a korszak nagy európai hadvezéreinek (Turenne, Ernst von Mansfeld, Wallenstein, Montecuccoli stb.) hadtudományi műveltségével vessük össze a Zrínyiét. Nem vagyok benne biztos, hogy mindegyiküknek jobb könyvtára lett volna, mint neki. A legcsábítóbb összehasonlítás természetesen az örök riválissal, Montecuccolival kínálkozna. Sajnos azonban még a nemzetközi szakirodalomban sem született tanulmány arról, hogy Montecuccolinak volt-e könyvtára, és ha igen, milyen hadtudományi munkákat gyűjtött és olvasott. Azt tudjuk, hogy nagy Galilei- és Campanella-rajongó volt, ugyanakkor Zrínyi könyvtárában nem szerepelnek ezek a szerzők. Montecuccoli hadtudományi műveltségéről a bécsi levéltár Montecuccoli-gyűjteményében a hadvezér *Zibaldone* címmel fennmaradt, több mint ezer lapnyi, olvasmányairól maga számára készített feljegyzéseinek áttanulmányozásával lehetne pontos képet kapni. Az viszont már Hausner monográfiája alapján is megállapítható, hogy a két hadvezér nagyon nem olvashatott mást. Ha ennek ellenére a magyarországi hadszíntéren folytatandó manőverekről másként gondolkodtak, annak okait máshol kell keresnünk. Külön értéke ennek a fejezetnek még, hogy a szerző azt is elemzi, miként olvasta és jegyzetelte ki Zrínyi a könyvtárában meglévő hadtudo-

mányi műveket, valamint hogy miként használta azokat saját műveinek megírásában. Azt is megtudhatjuk, hogy milyen munkák megírását tervezte még Zrínyi: egy Julius Caesar-kommentárt, valamint a várak védelméről és ostromáról szóló traktátust, esetleg egy Freytag-fordítást. Nos, ezek alapján valóban egy nagyformátumú hadtudományi író képe bontakozik ki előttünk. Csak sajnálni tudjuk, hogy ezek a művek végül is nem készültek el.

A monográfia utolsó fejezetében a szerző Zrínyi hadtudományi műveinek műfaji és tematikai szempontú elemzését adja. Hausner Gábor Zrínyi prózai művei közül csupán kettőt, a *Vitéz hadnagyot* és a *Tábori kis tractát* tartja par excellence hadtudományi műveknek. A szerző elfogadja Kulcsár Péter azon véleményét, hogy a *Szent László-beszéd* kivételével a Zrínyi prózai munkáit tartalmazó Bónis-kódex nem az 1671-ben kivégzett Bónis Ferenc, hanem Zrínyi „főember szolgája”, Vitnyédy István révén hagyományozódott az utókorra. Kulcsár véleményét nem volt nehéz elfogadni Hausner Gábornak, hisz korábban ő maga sürgette a Vitnyédy-levelezés összegyűjtését és kiadását („*Zrinyi Miklos Uram Actai.*” *Vitnyédy István levelesládájából* = „*Mint sok fát gyümölcse.*...”: *Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére*, szerk. ORLOVSZKY Géza, Bp., ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 1997, 59–63). Így nyilván volt alkalma kézbe venni egy-két autográf Vitnyédy-levelet, melyeket összehasonlítva a Bónis-kódex írásképével, nyomban kiderül, hogy ugyanaz a kéz írta a két szöveget. Ezek után nem meglepő, hogy e hadtudományi munkák elemzésének is legfontosabb hozadéka Hausner Gábor monográfiájában filológiai természetű. Örvendetes, hogy az irodalmárok által elhanyagolt *Tábori kis tractát*nak ko-

moly figyelmet szentel a szerző. És így sikerül is kétséget kizáróan bizonyítani azt a Rónai Horváth által felvetett ötletet, hogy a *Tracta* nem Zrínyi ifjúkori (1646–1647), még kiforratlan, kezdetleges műve, hanem nagyon is konkrét hadszervezési célokkal, az 1663–1664. évi téli hadjárat során keletkezett.

Végezetül néhány szót a könyv technikai kivitelezéséről. Ahogy azt már megszokhattuk, az Argumentum Kiadó most is ízléses kiadványt bocsátott közre. Külön öröm, hogy van angol és német nyelvű összefoglaló, valamint névmutató, hiszen ez utóbbit ma már komoly szakmunkák, tanulmánykötetek végéről is sokszor elégségsen lefelejtik a takarékos kiadók. Kár, hogy a címlapról lemaradt a kiadás éve,

egy rövidített szakirodalmi hivatkozás feloldását pedig nem találjuk az irodalomjegyzékben: *Testa*, 2009 (26. lap, 59. jegyz.). Itt minden bizonnyal a Montecuccoli kritikai kiadás harmadik kötetét szerkesztő Andrea Testának valamelyik írásáról lehet szó, de jómagam sem tudtam kideríteni, hogy melyikről. Ezek az apró hibák természetesen semmit sem vonnak le a könyv értékéből, és nemcsak remélhető, hanem szerintem biztos is, hogy a Zrínyi Miklós halálának 350. évfordulója kapcsán az íróról, katonáról és államférfiről megemlékező kiadványok sorában méltó nyitánynak fog bizonyulni Hausner Gábor monográfiája.

Nagy Levente

KÜLLŐS IMOLA: Közkézen, közszájon, köztudatban.

Folklorisztikai tanulmányok

Budapest, Akadémiai, 2012, 604 l.

A neves folklorista, Küllős Imola új kötete – mondhatni – régen várt kötet: minden, a történeti folklorisztika iránt érdeklődő olvasónak feltűnhetett ugyanis, hogy a szerzőtől még nem jelent meg olyan tanulmánygyűjtemény, amely egész életművének keresztmetszetét adta volna, noha nem az összeválogatható anyag mennyisége és minősége hibázott eddig sem. A könyv első megközelítésben tehát azt a célt bizonyosan betölti, hogy a különböző, nehezen hozzáférhető helyeken (részben emlékkönyvekben) szétszórva publikált dolgozatokat könnyebben hozzáférhetővé teszi. Ez sem lebecsülendő eredmény. Ám a kötet ennél jóval több, hiszen olyan reprezentatív válogatást kí-

nál Küllős Imola életművéből, amely nem kizárólag egy „best of” típusú összeállításként fogható föl, hanem képes számot adni a szerző felfogásának, kutatói nézőpontjainak módosulásáról is.

Látszólag persze egy ilyen típusú kötet szerkesztés aligha tarthatna számot jelentősebb közérdeklődésre: az, hogy egy szaktudós mikor milyen problémák megoldását vélte a legfontosabbnak, s milyen sorrendben és logikai lépések folytán jutott el újabb és újabb témáihoz, legfőlegbb alanyi tétellel rendelkezik ahhoz képest, hogy tanulmányainak milyen a szakmai relevanciája. Jóval általánosabb tanulságokat kínál azonban Küllős Imola kötete – s ezt már csak azért is érdemes nyomon

követni, mert a magyar folklorisztika utóbbi néhány évtizedének markáns átalakulásáról is árulkodik ez a folyamat: megvalósult és folytatás nélkül maradt lehetőségekről egyaránt.

Ha a szerző pályájának csomópontjait disszertációinak témaválasztásával próbáljuk meg tagolni, akkor is bizvást kiindulhatunk ebből a válogatásból. Hiszen van itt olyan írás, amely még a szakdolgozathoz való részlet (*Kísérlet a magyar népköltészet szerelmi dalainak tipológiájára*), van, amelyik a bölcsészdoktori disszertációt reprezentálja (*A magyar népdalfogalom története*), s ha ehhez hozzászámítjuk a *Latorköltészet és betyárfolklor* című, 1990-es kandidátusi, valamint a 2004-ben önálló kötetben megjelent nagydoktori értekezést (*Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan), amelyeknek tematikájából jelen válogatás bőségesen közöl írásokat, akkor vázlatosan máris áttekintettük Küllős Imola pályájának legfontosabb csomópontjait. Egészen az életmű legfontosabb (s talán, megjósolhatóan legmaradandóbb) eredményéig, a közköltészeti szövegkiadás kötetéig. Ez lett ugyanis Küllős Imola „nagy” témája: a Régi Magyar Költők Tára 18. századi sorozatában eddig megjelent két kötet (a második kötetel igyekeztem számot vetni egy korábbi kritikámban: *Ethnographia*, 2010/1, 93–100) s a hamarosan megjelenendő harmadik és negyedik a történeti folklorisztika jól használható és sokoldalú feldolgozáson alapuló forráskiadásai közé tartozik. (Megjegyzem, ennek értékét jelentősen megnöveli, hogy ilyen ambíciójú és színvonalú, hatalmas történeti anyagot közlő szövegkiadásra jóval kevesebb példa van

a magyar folklorisztikában, mint amennyire szükség lenne.) Ehhez a hatalmas, még teljesen be sem fejezett munkához kínálnak fontos kiegészítő anyagot a jelen tanulmánykötetbe felvett interpretációk és elemzési kísérletek. Ám ha innen, a közköltészet minden eddiginél alaposabb feltárása és kiadása felől nézzük Küllős Imola pályáját, bármekkorának tűnik is a váltás a korai érdeklődési irányhoz képest, nem csupán a módszertan és a megközelítési lehetőségek módosulása ötlük a szemünkbe, hanem feltűnő a kutatói logika kontinuitása is.

Küllős Imola folklorisztikai érdeklődése kezdetben – ahogyan ezt a jelen válogatás dokumentálja – erősen strukturalista jegyeket is mutatott; ez aligha volt független az átfogó értelmezés iránti igénytől, amely a népdalfogalom történeti alakulásának elemzésétől bizonyos folklórműfajok tipológiai rendszerezéséig terjedt. A szerző idevonható, jelen kötetben újraközölt dolgozatai a strukturalizmus hazai, nem túl maradandó hatásának folklorisztikai eredményeihez tartoznak – amennyire meg tudom ítélni, túl sok párhuzamuk nem is volt ebben az időszakban a hazai néprajzi szakirodalomban, s folytatásának se nagyon látszik a nyoma. Már ehhez a megközelítéshez elengedhetetlen volt azonban annak a korpusznak a meghatározása, amely sokoldalúan, részben még akár statisztikai módszerekkel is elemezhető. Küllős Imola ezért nyúlhatott például a csángó dalok és balladák kvantitatív elemzése érdekében egyetlen adatközlő-énekes (Gyurka Mihályné Jankó Mária) folklórtudásához, vagy a szerelmi daltípusok elemzése kedvéért két folklórkivadvány (Erdélyi János és Berze Nagy János gyűjteménye) anyagához. Ám az ilyen típusú vizsgálatok relevanciája ál-

talában attól függ, vajon mennyire bízhat az elemző abban, hogy a lehetőségig teljes korpuszra alapozhatja vizsgálatait. Küllős Imola óvatos és átgondolt témaválasztásai elkerülték a legfőbb buktatót, ma is figyelemre méltó tanulmányai a pontosan kijelölt határok miatt nem estek bele a túlzott általánosítás hibájába, de az eredmények kiterjesztéséhez szükség lett volna arra a kétségbenvonhatatlan meggyőződésre, hogy a magyar folklorisztika már elvégezte legalább a történeti anyag teljes körű feltárását és publikálását. Küllős Imolában azonban nyilván erős (és mi tagadás: megalapozott) kételyek éltek ez iránt. S bár a reveláló felismerést a jelen kötetben külön dolgozat nem reprezentálja, több utalásból (pl. 283–284, 479) visszakövetkeztethető a váltás: a szerző kísérletet tett az első, módszeres, 19. századi folklórgyűjtések előtti folklóralkotások szöveganyagának felkutatására, amely csakis archivális források révén volt lehetséges. A kéziratos énekeskönyvekre, dalgyűjteményekre, ponyvanyomtatványokra irányuló, feltáró jellegű kutatások pedig immár új kutatási területre vezettek el, merthogy némileg mást talált ott a gyűjtő, mint amit remélt. Küllős Imola mindazt, amire rábukkant, nem tudta vagy akarta csupán a népköltészet történeti korpuszának kiegészítésére felhasználni, hanem arra kellett megtalálnia a megfelelő fogalmi apparátust és elemzési metódust, hogy ezt a más jellegű, hatalmas szöveganyagot (voltaképpen egy új korpuszt) miképpen tudja értelmezni. Így jutott el a közköltészet funkciójának és jellegének felismeréséhez, majd pedig ennek a fogalmi definiálásáig – eredendő, már a korai dolgozataiban is megragadható vonzalma a tipológia és osztályozás iránt nyilván sokat segített abban, hogy sikerült megtalálnia egy olyan rugalmas meghatá-

rozást, amely illeszkedett az összegyűjtött anyag sokszínűségéhez és kellően stabil alapot jelentett a későbbi feldolgozáshoz is. Erről a sikeres és inspiratív, párhuzamosan végzett textológiai és értelmezői munkáról árulkodnak Küllős Imola újabb kutatásai, legutóbbi, nagydoktori értekezéséből kinőtt monográfiájától egészen a (Csörsz Rumen István irodalomtörténeti és zenei közreműködésével sajtó alá rendezett) kritikai kiadásokig. Jelen tanulmánykötet éppen ennek az – itt csupán rekonstruált – kutatói útnak a dokumentálását végzi el, több irányból is kiváló képet nyújtva erről a folyamatról.

Ráadásul ez a kötet nem csupán a történeti folklorisztika keretei között értékelhető. Hiszen Küllős Imola beválogatta a kötetébe több, az előzőektől mind történeti indexében, mind forrásanyagában jelentősen eltérő kutatási területének az eredményeit: jelesül a 20. századi paraszti emlékiratokra és a sztálini légerek paraszti verseinek az elemzésére vonatkozó tanulmányait. Ez azért figyelemre méltó, mert arról tanúskodik, hogy az előzőekben végigkövetett kutatói életút logikája jelentősen módosította a szerzőnek a recens folklór mibenlétéről kialakított felfogását is. Ezt különösen jól mutatják a kárpátaljai lágerfolklórról szóló fejtegetései, amelyek már elsősorban a használat és a befogadás oldaláról közelítik meg a folklór sajátosságait, s ezen belül képesek érzékelni a tradicionális műfajok szöveg-hagyományának a jelenlétét. Ami ebben a tanulmányban felvetődik, az igen tágas s rendkívül ösztönző kultúraelméleti kiindulást jelez – mondhatni, jóval tágasabbat annál is, amelyet az itt felhasznált, s részben a szerző saját gyűjtéseire alapozott szövegek lehetővé tesznek. Érdemes idézni a dolgozat bevezetőjében summá-

zott meghatározást: „Amíg tehát léteznek olyan kis közösségek, amelyek a kultúra bizonyos területein önellátásra kényszerülnek, addig – ha a klasszikus, paraszti népköltés virágkora már el is múlt – semmiképp sem jogosulatlan a folklórkutató néprajzi szempontú vizsgálódása. A fogoly- és munkatáborok prózai és verses emléktanyagában ugyanis még »élőben« lehet tanulmányozni, hogyan alakul ki és miképpen funkcionál egy ideiglenesen összezárt, mind szellemi, mind pedig fizikai szükségletei kielégítésében korlátozott, önmagára utalt, heterogén összetételű embercsoport.” (341.)

Küllös Imola válogatott tanulmányai képesek tehát kirajzolni egy olyan szemléleti átalakulást is, amely a folklórfelfogások módosulását a konkrét folklórszövegek bővülő, átalakuló körének bevonásával együtt teszi érzékelhetővé – annál is inkább, mert a szerző számos tanulmányához mellékelte szövegpéldákat is, így jól látható, mennyire más jellegű szövegekre terjedt ki időközben elemzői figyelme. A korai tanulmányok zárt paraszti folklórijától eljutunk ilyenformán a sztálini munkatáborok műfajilag ugyan a korábbi folklórhagyományokhoz kötődő, de frazeológiájában és irodalmi mintáiban műköltői elemekből is erősen építkező verses szövegeiig. Aligha véletlen, hogy a kötet utolsó mondata – amely egyébként egy, a magyar folklór víz-szimbolikájával foglalkozó tanulmányból származik, s ott, a saját helyén nem különösebben hangsúlyos – így hangzik: „Még akkor is így van ez, ha tisztában vagyunk azzal, hogy a 20. század végére – 21. század elejére a folklór világa s annak hajdan egységes egészként működő szimbolikus kódrendszere a hagyományörző és -hordozó közösségek felbomlásával szétesett, s fokozatosan el-

tűnik.” (564.) Ez a kötet summázatának is felfogható mondat a történeti folklorisztika helyzetmeghatározását tartalmazza: nem az „időnk lejárt” típusú, lemondó búcsúzás olvasható ki belőle (mintegy a „huszonegyedik órában vagyunk”, állandó és lankadatlan gyűjtésre biztató, az archaikumokra kihegyezett, kissé túlhaladottnak látszó néprajzos mentalitás illusztrációjaként), hanem a tudománytörténeti reflexióval megalapozott önpozicionálás szándéka mutatkozik meg benne. Küllös Imolának a válogatott tanulmányok sorozatából kirajzolódó életműve ugyanis összességében éppen azt sugallja: hogyan lehetséges a 19–20. századi eszmétörténeti alapokon megalkotott népköltészet-fogalom *előtti* és *utáni* folklorisztikai jelenségek megragadása, dokumentálása és elemzése. Mi több, ez nemcsak lehetséges, hanem alapvető tanulságokat ígérő kutatói program, amely nem szorul rá arra, hogy folyamatosan egy időtlen eszménynek tekintett, erősen átesztétizált és történeti vonatkozásaitól megfosztott népköltészet- és nép-definícióhoz mérődjön hozzá a kutatott anyag feldolgozása.

Ennek a folklórszemléletnek a relevanciája pedig igencsak jól belátható az irodalomtörténet-írás felől. Az irodalomtörténetnek és a folklorisztikának az eredendő kapcsolata persze soha nem volt kérdéses, de ez csak akkor válhat igazán termékeny és eleven kölcsönhatássá, ha minden kutatói nemzedékben újateremtődik a témák, módszerek, elméleti belátások újragondolása révén ez az egymásra utaltság. Küllös Imola munkássága kiváló példát kínál arra, milyen új távlatokat kapott ez a tudományközi együttműködés a közköltészetre irányuló érdeklődésből kiindulva. S itt nemcsak a szerzőnek azokra a tanulmányaira gondolok, amelyek kifejezetten

irodalomtörténeti kapcsolódásúak (mint például a Csokonai Vitéz Mihály és Pálóczi Horváth Ádám életművének közköltészeti vonatkozásairól szóló dolgozatok) – ezeket ugyanis aligha kell felfedezni az irodalomtörténet-írás számára, hiszen mindkét szöveg eredetileg irodalomtörténeti tanulmánykötetben látott napvilágot, s remélhetőleg ki is fejtik ösztönző hatásukat a 18–19. századra vonatkozó irodalomtörténeti kutatásokban. Ám akadnak bőséggel a szerző egyéb szövegeiben is olyan megfigyelések, adatok, elemzési ötletek, amelyeknek a végiggondolása – bár folklorisztikai igényekből születtek – már inkább az irodalomtörténet-írás feladata lesz. Csak egy példát említenék erre. A 19. század első felében már nyomtatásban vagy kéziratos formában hozzáférhető balladaszüzsék összeállítása (*Balladaszüzsék és -típusok legrégebbi kéziratos feljegyzései*) sokat segíthet például Kölcsey *Nemzeti hagyományok* című értekezésében megnyilvánuló közköltészeti-folklorisztikai műveltsége rekonstruálásához: amikor legutóbb ennek megragadására tettem kísérletet (*A pórda! státusza a Nemzeti hagyományokban = Szívből jövő emlékezet: Tanulmányok Kölcsey Ferenc Nemzeti hagyományok című írásáról*, szerk. FÓRIZS Gergely, Bp., reciti, 2012, 95–113), Küllős Imolának ez a tanulmánya volt a legjelentősebb segítségem a folklorisztikai szakirodalomból. Hiszen a ponyvanyomtatványok révén az olvasmányként – talán mondhatjuk úgy is, egy

akkulturációs folyamat keretében – történető befogadás tipikus eseteit éppen így ragadhatjuk meg; s a korábbi folklorisztikai szakirodalom erre a lehetséges, s egyáltalán nem lebecsülhető jelentőségű felhasználási módra nem gondolt, s nem is készített el ilyen kiindulású rendszerezést.

Küllős Imola nagy terjedelmű gyűjteményes kötete tehát – amely ráadásul szép kiállítású és gondosan szerkesztett könyv – fontos vállalkozás, s remélhetőleg nemcsak a folkloristák, hanem egyre inkább az irodalomtörténészek kötelező olvasmányává is válik. Újra megerősítették általa az a benyomásom, hogy a közköltészettel való számvetés nélkül immár aligha lehetséges a 18–19. századi irodalom számos jelenségének az értelmezése: s itt nemcsak a líratörténetre (vagy általában a műfaj-történetre) gondolhatunk, hanem például az utóbbi időben egyre érdekesebbnek tűnő médiatörténeti vagy olvasástörténeti kutatásokra is. Küllős Imola e kötetben összegyűjtött tanulmányai azért is jelenthetnek ennek kapcsán fontos új impulzusokat, mert a változatos tárgyról szóló, eltérő metodikát követő dolgozatok éppen nyitottságukkal, kérdésfelvetéseik sokoldalúságával ösztönzik a továbbgondolást: nem lezárt tudást közvetítenek, hanem irányokat akarnak megmutatni. Remélhetőleg lesznek, s minél többen, akik hajlandóak elindulni ezekben az irányokban.

Szilágyi Márton

Török Sophie naptárai I–II, 1921–1941

Szerkesztette, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Papp Zoltán János, Budapest, Argumentum, 2010 (Babits Könyvtár, 14–15), 1064 l.

A Babits Könyvtár sorozatának 14–15. köteteként, Papp Zoltán János gondozásában jelent meg Török Sophie naptárainak sajtó alá rendezett, szöveg gondozott kiadása. A szövegközlés alapjául szolgáló, különböző formátumú naptárak, feljegyző füzetek, melyek ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Babits Mihály- és Török Sophie-hagyatékában (Fond III) találhatóak, 1952 és 1955 között kerültek magántulajdonból közgyűjteménybe. Mint Papp Zoltán János is utal erre a kötet bevezető tanulmányában, a hagyaték mentésében és rendezésében sokan vettek részt, csak a legfontosabbakat említve: Koháry Sarolta, Lakatos István, Gál István és Keresztury Dezső, hiszen Babits özvegye az ötvenes évek elejére egyre komolyabbá váló neurológiai természetű betegsége miatt már nem tudott azzal foglalkozni, s emiatt a tervezett Babits életmű-kiadása és monográfiája megvalósulása is egyre bizonytalanabbá vált. Az autográfok épsége – mint ez Koháry és Keresztury visszaemlékezéseiből is tudható – szintén veszélybe került.

Közismert, hogy Török Sophie Babitscsal kötött házassága (1921) óta gyűjtötte az életükre és alkotói pályájukra vonatkozó dokumentumokat, talán megsejtve, hogy életeseményeik az irodalomtörténet részét képezik majd, és művük, kéziratok és tárgyi hagyatékuk egykor fontos kutatási terület lehet. Miként Keresztury Dezső több helyütt is felhívta erre a figyelmet, az író minden módon igyekezett dokumentálni életüket: a fotózás több formáját (üvegnegatív, celluloidnegatív)

is megtanulta e célból, Babitscsal együtt akkurátusan összegyűjtötte autográfjait, műveiket és levelezésüket, de még színház és közlekedési jegyeiket is, s minden bizonnyal naptárfeljegyzései szintén ezzel a szándékkal készültek.

Miként a közzétett szövegkorpusz is mutatja, ez az emlék- és adatgyűjtögető szemlélet jellemzi a feljegyzéseket is. Török Sophie a legapróbb hétköznapi eseményektől, így például a háztartási szükségletek vásárlásától, cselédek gyakori ki- és belépésétől a kulturális élményeken (mozi-, színház-, koncertlátogatások), a társasági élet privát és nyilvános eseményein át (találkozások a korszak irodalmi elitjével, a Baumgarten-díj kiosztási ünnepségei, a Nyugat-ünnepek eseményei, a San Remo-díj átvételének körülményei) Babits Ildikó örökbefogadásának részleteiig, az esztergomi építkezés vagy éppen Babits Mihály betegségének lefolyástörténete ismertetéséig mindent módszeresen feljegyzett. Természetesen csak kiragadni tudunk néhány jellemzőbb adatot és feljegyzéstípust a számtalan hasznos és fontos információ közül, melyet a kötet tartalmaz. Ennek megfelelően a jegyzeteket végigolvasva számos narratíva bontakozik ki: a már említett betegség, építkezés, társasági összejövetelek, barátságok (Szilasiék, Dienesék, Schöpfliné) és szakítások (Németh László), művek születésének története fejthető fel ezen adatok tükrében.

A Babits Mihály és Török Sophie életével és életművével kapcsolatos kutatások eddig is tekintetbe vették e naptárakat, s többek között e kötetek kiegészítő

viszonyban állnak a Babits Könyvtár és a Babits kritikai kiadás eddig megjelent köteteivel. Támaszkodnak a Babits Mihály betegségét feltáró „...kínok és álmok között...” című könyvre (szerk. SÍPOS Lajos, Bp., Akadémiai, 2004), illetve a Baumgarten Alapítvány történetét dokumentáló sorozat köteteire (*A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, s. a. r. TÉGLÁS János, I–V, Bp., Argumentum, 2003–2007). Ez a rész–egész viszony azonban visszafelé is megállhatja a helyét: az említett kötetekben megjelentetett kutatások használták az addig kiadatlan naptár-feljegyzéseket. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a most közzétett feljegyzések az örökhatározó kívánságára hosszú ideig zároltak voltak, csak indokolt esetben, s csak kevesek láthatták azt a hagyaték kurátorai, Basch Lóránd, Illyés Gyula és a már említett Keresztury Dezső engedélyével és jóvoltából.

A sajtó alá rendező, Papp Zoltán János alapos munkát végzett: az igen nehezen olvasható autográf írást nemcsak hozzáférhetővé tette, hanem hatalmas magyarázó jegyzetapparátus kíséretében adta közre. A fenti példánál maradva: a színházzal és mozival kapcsolatos bejegyzéseknél utánajárt az előadások legaprólékosabb adatainak, a Babitsék társasági és hivatalos kapcsolatai nyomán lejegyzett számos, a kutatás számára alig ismert személyt és adatot (pl. távoli családi kapcsolatok, ismeretségek) is azonosított. Az előbbiből művelődésszociológiai következtetések vonhatók le, az utóbbiak a Babits-filológia kiegészítő információi. A kötet sajtó alá rendezésének szempontjai elérik a kritikai kiadások színvonalát és követelményeit. Ugyanakkor a jegyzetek tartalmilag és formailag is olvasóbarátok; a terjedelmes szövegkorpusz igényes tipográfiájú: a lap

alján elhelyezkedő tárgyi magyarázatok segítik az áttekintést és értelmezést. A kötet további érdeme, hogy a sajtó alá rendező és a tanulmányt író Papp Zoltán János elkerülte azokat a veszélyeket, amelyek egy magántermészetű műfaj, a naptárak óhatatlan intimitásként a nyilvánosság elé tárt adatainak elemzésekor esetlegesen kinnálkoznak. Mind a tanulmányban, mind a tárgyi jegyzetekben mértéktartó hangon, mindig a jó ízlés határain belül maradván kommentálja a legkényesebb természetű adatokat, feljegyzéseket. Annak ellenére, hogy Török Sophie – mára már feltártnak tekinthető – érzelmi-magánéleti útkeresése, küzdelme a gyermektelenséggel része a feljegyzéseknek.

A naptárak szövegközlését egy hosszabb tanulmány előzi meg, mely a *Török Sophie-ról és előjegyzési naptárairól* címet viseli (I, 7–78). Ez csupán részben szól a címben megjelölt témáról, ehelyett tágabban értelmezve a bevezetés és ismertetés feladatát, az oeuvre-t műfajonként tekinti át. Papp nem csupán Babits feleségének főbb életeseményeit összegzi – hiszen arról maguk a naptárak és a sajtó alá rendező jegyzetei adnak bőséges eligazítást további majdnem ezer oldalon –, hanem hősének különféle identitásáról, szerepeiről, illetve műveiről szól. A különböző, többnyire az írónőtől származó, frappáns idézetből konstruált alfejezetcímekkel ellátott tematikus egységek keretében (pl. „*Dühig nevetlen feminista is voltam*” – *a kritikus Török Sophie*; „*Nemcsak a felesége, adminisztrátora, pénzügyminisztere, titkára, s mindene...*” – *A szerkesztő Török Sophie*) vizsgálja az életszerepeket és a műfajokat. Papp ez utóbbiakból egy-két jellemzőbb darabot kiemelve értékeli az oeuvre-t. Szempontjai – főként a regények vizsgálata esetében, de a többi műfaj

tekintetében is – irodalomtörténetiek, de a művek korszerűségére Török Sophie korának elgondolásai (pl. *A Hintz tanársegéd úr* kapcsán Ernst Kretschmer orvos-lélektani, antropológiai teóriája) felől, illetve a mai elméletek – főként női szerzőkről írott kritikái kapcsán a női írásról szóló megfontolások – szemszögéből is rákérdez. Ez utóbbi azért is termékeny közéletismód, mert Török Sophie kritikusi tevékenységének vizsgálatából kitűnik: bírálóként kitüntetett figyelmet szentelt a női irodalomnak, s a női írás elmélete is foglalkoztatta, többek között az általa Kótzsián Katalinnal közösen szerkesztett *Nőírók antológiájában*. Babits feleségének elgondolásai, bár kifejezésükhöz és leírásukhoz az 1930-as években még hiányzott a metanyelv és az azt leíró elméleti megfogalmazás, mégis sok ponton összeegyeztethetők a mai *társadalmi nem* (gender)-kutatással.

Papp azt a témát is feszegeti, hogy hol is helyezkedik el Török Sophie a kánonban. Erre az egyszerűnek tűnő kérdésre azonban mégsem annyira könnyű válasz(oka)t találni. A Török Sophie-val foglalkozó eddigi irodalom ezt a kérdést tulajdonképpen nem tette fel. A többször hivatkozott Koháry Sarolta emlékezései (*Flóra és Ilonka*) fontos forrásai az életút kutatásának, Borghos Anna a női írás és identitás problematikáját inkább pszichológiai szempontok és felvetések mentén vizsgálja. Papp Zoltán János tanulmányában ezek érintésével, de ezeken túl érzékeny irodalmi elemzéseket kapunk az alkotóról, életműről, mint láttuk, különböző műfajairól, a líra-kötetektől, novellákról, regényeiről, a Nyugatban megjelent kritikákról, melyekből a nőíró attitűdje is kibontakozik. Illetve amiről kevesen szóltak eddig: szerkesztői munkájáról. Érdekes

ugyanakkor, hogy a szövegközlés, mint ezt a kötet címe is mutatja, teljes jegyzetapparátussal csak a Babits életére is vonatkozó éveket tárgyalja, az azt követő időszakot csak függelékként teszi közzé. Mintha mégiscsak abból az alapállásból indulna ki a szöveggondozó – noha a tanulmány ezen a feltevésen messzemenően túlmutat –, hogy Török Sophie feljegyző-noteszai elsősorban Babits élete miatt fontosak.

A jegyzetekben óhatatlanul előfordult néhány pontatlanság, melyet a kötet más recenziói hosszabban szóvá tettek. Ezek nagy része a kézikönyveinkben előforduló, hagyományozódó pontatlanságokból fakadt, amelyek ellenőrzése azonban nem lehetett feladata a sajtó alá rendezőnek.

Egy-két ponton azonban ésszerű lett volna a lábjegyzeteket rövidíteni: pl. több alkalommal előfordul Török Sophie-t és Babits Ildikót ábrázoló fotóval kapcsolatos bejegyzés lábjegyzetében, hogy a „*Fototékában*, illetve fotógyűjteményekben nem találtuk”. Az előbbi gyűjtemény („...külön tér – külön idő...”: *Babits Mihály fényképei: Ikonográfia*, kiad. W. SOMOGYI Ágnes, KERESZTURY Dezső, Bp., NPI, 1983) köztudottan kizárólag a Babitsot is megörökítő képeket gyűjtötte egybe, így célszerűbb lett volna egy lábjegyzetben ezt tisztázni, s nem mindannyiszor jegyzetet készíteni. Másrészt egy rövid utalást tesz a tanulmányíró Csinszka és Babits kapcsolatának feltáratlanságára. Ezzel csak részben értünk egyet, hiszen levelezésüket nemrégiben már kiadták (*Kedves Csinszka! Drága Mis! Babits és Csinszka levelezése, 1919–1920*, s. a. r. NEMESKÉRI Erika, Bp., Noran, 2004), újabban pedig szintén forrásokra támaszkodva ROCKENBAUER Zoltán *A halandó múzsa: Ady özvegye, Babits szerelme, Márffy hitvese* (Bp., Noran, 2009) című könyvében is behatóan taglalta e kérdést.

Papp Zoltán János sajtó alá rendezői, szöveggondozói munkája precíz, filológiai szinten kifogástalan. A szabatos, lényegre törő, az irodalomtörténet szempontjai felől megírt, de elméleti megfontolásokra is reflektáló bevezető kiváló alapját adja annak a hiányzó – főként irodalmi szempontokat érvényesítő – Tö-

rök Sophie-biográfiának, melynek minden bizonnyal ő maga lehetne legméltóbb megalkotója. Mindehhez a Babits kritikai kiadás és Babits Könyvtár egyéb forráskiadásával, gyűjteményeivel, illetve az itt feldolgozott és kiadásra került adatokkal immáron kiváló nyersanyag áll rendelkezésre. Várjuk tehát a hiánypótló munkát.

Rózsafalvi Zsuzsanna